

Історико-педагогічні аспекти демократичних перетворень в українській освіті: історія та сучасність

Швидько Г. К. (Дніпропетровськ)

Педагогічні зауваги М. Д. Мизка з проблем навчання і виховання

В історії культурного й освітнього розвитку Катеринославщини ХІХ ст. безумовно перше місце займає родина батька та сина Мизків. Матеріальну пам'ятку українського дворянського роду Мизків і сьогодні можна побачити у самому центрі Дніпропетровська – будинок на розі вул. Шевченківської (59) і Карла Лібкнехта. Дмитро Тимофійович Мизко (1772-1842) був першим Директором училищ Катеринославської губернії у 1803-1831 рр. і одночасно з 1805 р. – першим директором Катеринославської класичної гімназії, мав вчене звання доктора мистецьких наук. Завдяки його старанням у губернії було відкрито 5 повітових та 53 приходських училища. А його син Микола Дмитрович Мизко (1818-1881) закінчив Харківський університет, був журналістом, театральним оглядачем, літературним критиком і перекладачем. У 1845-1847 рр. він був редактором "Екатеринославских губернских ведомостей", співпрацював з цілим рядом російських часописів та українським часописом "Основа" (видавався у Санкт-Петербургу в 1861-1862 рр.), був особисто знайомим і листувався з багатьма українськими та російськими істориками і письменниками. Власне, в історіографії його ім'я не загубилося – від некрологу П. Єфіменка в часописі "Киевская старина" та спогадів Д. Рябініна в "Историческом вестнике" [2] до останнього на сьогодні нарису "Микола Мизко" в книзі журналіста, письменника і краєзнавця М. П. Чабана "Птахи з гнізда Придніпров'я" [3].

Проте в жодній з публікацій про життя і діяльність М. Д. Мизка навіть не згадуються його опубліковані роздуми з проблем педагогіки. Тому в даній розвідці зроблена спроба повторно ввести до наукового обігу його працю "Педагогические заметки" та висвітлити ще одну грань творчої діяльності одного з найвідоміших "культурників" Катеринославщини ХІХ ст.

Об'ємна праця (63 стор.) М. Д. Мизка "Педагогические заметки, по поводу статей, напечатанных в "Морском сборнике" 1856 года" була вміщена в № 10 "Журнала Министерства народного просвещения" за той же 1856 р. і того ж року вийшла у Санкт-Петербурзі окремим накладом заходами редакції "ЖМНП" [1]. Щомісячник "ЖМНП" виходив у Санкт-Петербурзі в 1834-1917 рр. Серед його редакторів був видатний педагог К. Д. Ушинський, а серед авторів – визначні вчені, як-от: Т. М. Грановський, М. І. Лобачевський, Д. І. Менделєєв, О. О. Шахматов та інші.

Часопис "Морской сборник" виходив у столиці щомісячно з 1848 до 1917 рр. Це було видання Морського міністерства ("Морського вченого комітету"), покликане знайомити морських офіцерів з історією та станом російського і зарубіжних флотів, біографіями флотоводців тощо. Проте через

кілька років програма видання була розширена за рахунок публікації нарисів з соціальних проблем життя суспільства напередодні та в роки проведення реформи по скасуванню кріпосного права, а також нарисів з життя прибережних районів країни й описів морських мандрівок. У 1855 р. часопис організував навіть "літературну експедицію" з групи письменників (О. С. Афанасьєв-Чужбинський, А. Ф. Писемський, І. О. Гончаров, О. М. Островський та ін.) для написання серії таких нарисів. Тоді кількість передплатників часопису була найбільшою за весь період його існування. Правда, з середини 60-х рр. часопис знову перетворився на суто спеціальний за своїм змістом і втратив своє суспільне значення, як і передплатників.

У 1856 р., в перших числах "Морского сборника" було вміщено ряд статей про виховання молодих людей, які готуються до морської служби. Це були статті про виховання взагалі або спрямовані на спеціалізацію молодих людей – морську службу. Серед інших там були опубліковані й статті В. І. Дала та М. І. Пирогова. З середини того ж року редакція "Журнала Министерства народного просвещения" також вирішила посилити педагогічний відділ, обіцяючи постійно "вміщувати в ньому як пояснення різних методик і систем навчання і виховання, так і особливо помітні явища в галузі педагогіки, виявила при тому бажання педагогічного відділу свого часопису задовольнити ще й інший інтерес – практичний, а внаслідок цього готовність приймати замітки з різних педагогічних питань". Процитована мета редакції сформульована у передмові автором "Педагогічних зауваг" Миколою Дмитровичем Мизком, котрий відгукнувся на заклик редакції "ЖМНП" і висловив свої міркування з приводу змісту статей, опублікованих в "Морском сборнике" в першій половині 1856 р.

У першій частині своєї праці М. Д. Мизко розкриває поняття "виховання", "навчання", "освіта" як споріднені, але не тотожні поняття. Для нього "виховання" – це збереження, зміцнення і розвиток фізичних сил людини (повітря, їжа, сон); "навчання" – безпосередньо означає збудження, вдосконалення і діяльне застосування розумових здібностей людини; а "освіта" – це власне, позитивне спрямування моральних якостей людини. Автор, посилаючись на досвід людства від часів античності, накреслює програму фізичного виховання, яка базується на турботі про розвиток п'яти зовнішніх відчуттів – зору, слуху, дотику, нюху та смаку (с. 6). Цікаво, що стосовно "вдосконалення смаку" він ставить вимогу у відповідності з відомим латинським афоризмом "Імо, щоб жити, а не живемо, щоб їсти" – вдома і в навчальних закладах, особливо жіночих, вживати смачну і нешкідливу їжу та не допускати переїдання: "Для упередження дітей від пристрасті до надмірної ситості слід постійно їм прищеплювати думку: ми їмо для того, щоб жити, а не для того живемо, щоб їсти" [1, с. 7].

Як засіб зміцнення і розвитку фізичних сил у процесі виховання мають застосовуватися тілесні вправи: гімнастика (яка "в давнину складала дуже важливу частку виховання"), а там, де зібрано багато дітей, – військові вправи, фехтування, стрільба, плавання, верхова їзда тощо. Головною ж метою фізичного виховання, за твердженням М. Д. Мизка, є наближення людини до

природи "як сфери, у які і через яку ти належить існувати" [1, с. 8]. Фізичне виховання є важливою підвалиною для підготовки до освічення розуму і вдосконалення волі, що й складає навчання і освіти.

У другій частині "Педагогічних роздумів" автор говорить про базові принципи розумової діяльності людини. Він пише: "Поняття або сенс, увага, пам'ять, уявлення, розум – дари природи, якими вона наділила кожную розумну істоту; але тільки штучна обробка їх навчанням робить її здатною до розумової діяльності" [1, с. 9]. Автор закликає батьків не лінуватися задовольняти дитячу допитливість, відповідаючи на дитячі питання. Але крім того ще необхідно, щоб повідомлене дитині поняття було засвоєно, що здійснюється через увагу, а затримане нею – зберігається пам'яттю. У цій частині зроблено важливий висновок: "Не можна переважувати дитячу пам'ять непотрібними відомостями: подібно фізичній їжі, яка повинна бути добре переварена шлунком, щоб жити, і їжа розумова повинна бути усвідомлено засвоєна, без чого вона тільки обтяжує, а не збагачує розум, ще недостатньо зміцнений" [1, с. 10].

Обов'язком батьків та наставників є обміркування того, на що звертати увагу дитини, щоб розвивати її уявлення, а від чого її відволікати, аби застерігти від помилок.

Нарешті, розум: "Він відкривається в людині пізніше інших здібностей і розвивається поступово, згідно з його розумово-моральним розвитком. Навчання не повинне ставити мету – дочасно "возрастити" незрілий розум, але зробити здатним згодом діяти і мислити розумно". Яким чином досягається правильний розвиток розумових здібностей людини – це таємниця педагогічної майстерності, підсумовує Мизко [1, с. 11].

М. Д. Мизко визначає головні дисципліни, які складають курс навчання взагалі. Природно, що на перше місце він ставить Закон Божий. "Наукою наук" називає М. Д. Мизко філософію, яка відіграла важливу роль загалом у розумовому і моральному розвитку людства і яка важлива просто як навчальна дисципліна, що включає в себе логіку, психологію, історію філософії. Він висловлює незгоду з твердженням автора однієї з публікацій в "Морском сборнике", що "логіка для розумних не потрібна, а для дурних зайва". Він вважає, що "розумним, у дійсному значенні слова, не можна бути, не знаючи законів, яким слідує розум наш у своїй діяльності" [1, с. 13].

Думка не може бути виражена без слова. Тому за філософією наступне місце займають література і мовознавство. М. Д. Мизко пише: "Якщо філософія є фундаментом всіх знань, всіх проявів розуму, то література є скарбницею всього розумного, вишуканого: бо все, що пізнає розум, все, що відчуває серце, виражає слово" [1, с. 14]. І далі він, використовуючи міркування філософів і педагогів з цього приводу, застерігає від раннього захоплення дитини математикою: "Займаючись мовою, виконуючи вправи для розуму, ми тренуємо пам'ять і уяву. Переважні заняття юного розуму математикою залишають бездіяльними ці дві здатності, живі і квітучі в ніжному віці; надмірно ранній розвиток розуму завжди буває за рахунок інших здібностей. Але яку животворну витонченість пам'яті і вправи уяви дають заняття словом" [1, с. 17].

Автор вважає, що перший період навчання завершує рідна словесність, яка потім супроводжує людину все її життя: "Додаючи до дару слова й до словесних творів закони мислення, відкриваючи в творах вишукане і досліджуючи причини вишуканості, ретельно відрізняючи основи від поверхового, істинну красу від фальшивих прикрас, ми разом з тим робимо успіхи у важливішій науці – науці про людину. Таке заняття словесністю змушує нас вникати у творчість уявлення і в порухи серця, збуджує в нас благородні почуття і вчить розуміти їх у інших" [1, с. 18].

Вивчення рідної мови має відбуватися одночасно з освоєнням грецької та латинської мов, які виконують освітню і естетичну функції: "Отже, слово рідне як засіб будь-якої науки і як особлива наука і прекрасне слово Греції і Риму, тренуючи розум, діючи на серце і розвиваючи мистецький смак, з'єднують у собі всі умови основного елементу в загальній освіті, або в гармонійному розкритті і зміцненні всіх сил духовного організму, що становить вдосконалення розумове, моральне, естетичне" [1, с. 19]. Автор цілком погоджується з твердженням про те, що на першому етапі навчання дитини мають переважати не фізико-математичні, а історико-філологічні науки. У той же час він застерігає від формального викладання граматики і стилістики, від рутини, яка "відбиває бажання і уповільнює успіхи школярів".

Дітей треба навчити говорити чисто і правильно, привчити розуміти і відтворювати в усній і письмовій формі сказане їм чи прочитане ними. Для цього ліпше за все використовувати твори вітчизняних авторів: "Що стосується словесності й історії літератури, бажано, щоб викладання супроводжувалося обов'язковим вивченням вітчизняних письменників безпосередньо самими учнями, за допомогою критико-історичних пояснень наставника" [1, с. 22].

До найважливіших дисциплін, які є засобом досягнення "доблесно-моральної мети" в освіті і вихованні громадянина своєї країни, належить історія. Але вона повинна викладатися "не сухо і холодно, а свіжо і тепло: тільки життєве начало може давати напрямок життя" [1, с. 22]. При цьому особливе значення має викладання міфології, проте, у віці, коли діти здатні адекватно її сприймати: "Міфологія, як посібник при вивченні у всій широті історії, археології і мистецтва, сама собою повинна входити в коло вищого навчання, коли свідомість учнів вже зміцніє для того, щоб бути поза спокусою ідей і деталей міфологічних" [1, с. 23].

Супутницею історії М. Д. Мизко називає географію, при цьому акцентуючи увагу на вивченні історії рідного краю: "Свій край, своя область, своє місто, своє село, навіть бідні і нудні, залишаються в нашій пам'яті на все життя; тоді як найкрасивіші місця, бачені нами, з часом залишають у нашій уяві лише туманний слід чарівного сну. Цим можна і треба користуватися при початковому навчанні для зацікавлення учнів" [1, с. 23].

Обов'язковим предметом загальної освіти учнів мають бути основні державні закони, оскільки незнання їх не звільняє людину від відповідальності за порушення. Автор зауважує, що у його час (середина XIX ст.) незнання законів перетворилося у серйозну суспільну проблему.

Говорячи про гумантарні дисципліни, М. Д. Мизко вважає обов'язковими також точні науки – математичні і природознавчі. Якщо вища математика не всім потрібна, то основні її поняття потрібні навіть у звичайному побуті людини. Автор вважає важливим і ефективним методичним заходом освоєння різних дисциплін ("наук") міжпредметні зв'язки, що і сьогодні має значення. Він пише: "Наприклад, необхідні астрономічні поняття можуть бути повідомлені при викладанні математичної географії, з найважливішими законами фізіології можна ознайомити при викладанні зоології. Викладаючи основи механіки і хімії, що входять до складу фізики, необхідно звертати особливу увагу на новітні відкриття і вдосконалення, яким ми зобов'язані такими важливими використаннями сил природи на нашу користь у повсякденному житті. Практичне вивчення ботаніки весною та літом може бути пристосованим до мети фізичного виховання, а наочне заняття мінералогією може бути приємною і корисною розвагою восени і взимку" [1, с. 24-25]. Таким чином, тут фактично йде мова про міжпредметні зв'язки та використання наочності для кращого засвоєння дітьми навчального матеріалу.

До мистецтв, які повинні входити до шкільної освіти, належать: чистописання (каліграфія), малювання і живопис, співи і музика. Ці предмети, незалежно від вроджених здібностей дитини, можуть сприяти їх естетичному розвитку. Діти можуть і повинні набувати навичок насолоджуватися живописом і музикою.

Далі автор переходить до розгляду питання про методи викладання, в першу чергу, формулюючи загальні правила навчання з їх поясненням. М. Д. Мизко формулює п'ять основних принципів викладання. По-перше, навчання має бути ґрунтовним, без поверхових відомостей внаслідок непослідовного і уривчастого викладання. Міцне і ґрунтовне знання є джерелом наступного вдосконалення, а поверхове – зникає так же швидко, як і набувається. По-друге, навчання повинне узгоджуватися зі здібностями учнів. Викладач повинен чітко визначати мету, зміст і спосіб викладання матеріалу, переходячи від відомого до невідомого, від легкого і простого до важкого і складного. Учням не можна говорити про те, чого вони ще не можуть зрозуміти, не треба їм говорити про "предмети непотрібні і зайві". По-третє, при викладанні треба уникати незрозумілих для учнів слів і речень, а запитання їм слід формулювати коротко, чітко, логічно і послідовно. Не треба ставити перед дітьми питання, на які може бути відповідь тільки "так" чи "ні". Як бачимо, сучасна тестова система перевірки знань суперечить цій вимозі. Цікаво, що автор зауважує також шкідливість підказок вчителя учневі у його відповіді, озвучуючи першу частину слова чи думки, бо це може призвести до смішної помилки. По-четверте, треба зацікавити учнів навчальним предметом, і в цьому багато залежить від особистого захоплення вчителя своїм предметом викладання: "Що робиться без зацікавлення і бажання, не може викликати зацікавлення і бажання" [1, с. 27]. По-п'яте, вчитель повинен запалити в учнів прагнення і поза шкільним часом цікавитися предметом навчання.

Далі М. Д. Мизко дуже детально, з прикладами і аргументацією, розглядає принципи виховання дітей, включаючи методи покарання і

заохочення. Він пише: "Мета морального виховання – підготовка до реального життя" [1, с. 46]. Завдання вчителя і вихователя в тому, щоб "прикладом на ділі і переконаннями, що йдуть прямо з душі, змусити хлопця зрозуміти своє високе покликання, як людини, як громадянина" [1, с. 46]. Завершується стаття "Настановою батькам", де йдеться про роль сім'ї у навчанні і вихованні дітей.

Таким чином, М. Д. Мизко у своїй статті узагальнив існуючі в середині XIX ст. педагогічні принципи навчання і виховання дітей. Більшість цих принципів є діючими й сьогодні, що говорить про їх істинність і відповідність суспільним інтересам.

Посилання:

1. Мизко Н. Педагогические заметки, по поводу статей, напечатанных в "Морском сборнике" 1856 г. – СПб., 1856. – 63 с.
2. Рябинин Д. Воспоминания о Н. Д. Мизко // Исторический вестник. – 1882. – № 10. – С. 83–108.
3. Чабан М. Птахи з гнізда Придніпров'я. – Дніпропетровськ, 2005. – С. 87–108.

Пушкин В. Е., Федорова В. И., Чекушина Ю. Н. (Днепропетровск)

Самостоятельная работа студентов

Проблемы организации самостоятельной работы студентов приобрели актуальный характер в современной вузовской педагогике. Свои подходы к решению этой проблемы предлагают психологи, педагоги и методологи разных стран, в том числе, Украины. Вопросы самостоятельной работы студентов рассматриваются как в теоретическом (К. А. Баханов [2], Е. И. Власова [3], А. В. Козаков [8], Т. Ю. Ясакова [12] и многие другие), так и в прикладном, собственно методическом аспекте (Т. П. Гордиенко [4], М. А. Зубкова [7], А. В. Мартыненко, С. В. Петренко [9]). На наш взгляд, всех авторов объединяет тезис о том, что реализация концепции *непрерывного образования и самообразования* невозможна без применения и совершенствования адекватных методик, внедрения и обновления моделей самостоятельной познавательной деятельности. Это обусловлено тем, что самостоятельная работа становится главной составляющей подготовки специалиста. Критериями выбора видов и форм самостоятельной работы является активность субъектов образовательного процесса и мотивации к учебной деятельности. Поэтапное методическое обеспечение самостоятельной работой – одно из условий формирования и развития познавательной самостоятельности обучаемых. Переход на модульно-рейтинговую систему обучения актуализирует проблему управления самостоятельно-познавательной деятельностью.

Большинство специалистов рассматривают самостоятельную работу как отдельный тип или форму учебной деятельности. Е. И. Власова настаивает на том, что это один из двух ее уровней. Она подчеркивает, что в учебной